

Mekke'ye Giden Bin Yol

MÜSLÜMAN ve
GAYRİMÜSLİM GEZGİNLERDEN
10 ASIRLIK HAC SEYAHATLERİ

Derleyen: Michael Wolfe
Çeviri: Selma Özülkü

ÖNSÖZ

Haccımı eda ettiğim, sonrasında bu konuda bir kitap yazdığım 1990-1993 yılları arasında hac hakkında bir dizi yazılı anlatının varlığını fark ettim; bunlar son bin yıl içinde hac için Mekke'ye gitmiş bir grup Müslüman ve gayrimüslim tarafından kaleme alınmış yazılardı. Kısa süre içerisinde anlatıları sırasıyla okumaya başladım. Bu antolojide alıntılara yer verilen ilk üç yazarın eserlerini bulmakta hiç zorluk yaşamadım. 1050 yılında Mekke'de bulunan Nasır-ı Hüsrev, İbn Cübeyr (1185) ve İbn Battûta (1326); hepsi birer klasiktir. Hak ettikleri şöhreti yakalamış Sir Richard Burton (1853) ve Malcolm X (1964) gibi Batılı yazarların kitapları zaten kitapçılarda mevcuttur. Bunların dışında bibliyografya taramalarım ve hac yapmış isimler hakkındaki araştırmalarım neticesinde bu konuda yazılmış bilmediğim pek çok eser gün yüzüne çıktı. Bunlardan kimisi ülkenin çeşitli yerlerinden istettiğim, gemi yoluyla elime ulaşan kütüphanelerdeki nadir basımlardı. Bu kitapların izini sürmek, hatta kimi zaman ilk baskılarını elinize aldığınızda parçalanacağı korkusu yaşadığınız eserlere dokunmak başlı başına bir maceraydı. Ancak okumalarım bununla kalmadı. Yazıların her birini kendi bağlamı içine oturtma uğraşım, beni tarih, İslam teolojisi, Batı tarzı edebiyat eleştirisi gibi konularda yazılmış diğer kitaplara yöneltti.

Bu tür bir çalışmaya ilk başta konu ilgimi çektiği için başlamıştım. Ancak sonrasında araştırmalarımın derlenmeye değer bir külliyat doğuracağı inancıyla -ki bu, gün geçtikçe kuvvetlenen bir histi- çalışmalarımın devam ettim. Şüphesiz bu kitapta dindar Müslümanların ilgisini çekecek pek çok şey mevcut. Diğer okuyucular ise bu derlemeyi belki de bir serüven öyküsü okurcasına eğlenceli bulacak. Kültürel değeri yadsınamayacak bu yazıların özellikle yaşadığımız dönemde İslam hakkında ciddi yanılığın içinde bulunan Batılılar için önemli olabileceğini de ifade

etmeliyiz. İslam dini pek çoğu Orta Doğu, Doğu ve Afrika'da bulunan 54 ülkede çoğunluğun inancı durumundadır. Buna ek olarak milyonlarca Müslüman, Batı ülkelerinde, şehirlerinde ve Batıya komşu coğrafyalarda yaşamaktadır. Bahsi geçen bu bölgelerde Müslümanlar ve gayrimüslimler arasındaki ilişkilerin her iki taraf için de geçerli birtakım yanlış anla(şıl)malar yüzünden sorunlu olduğu herkesin malumudur. Batıların İslamiyet'i tanımak için daha acil sebepleri olduğunu kabul edersek *hac* belki de onlara bu bilgiyi temin edecek bir kanal işlevi görecektir. Netice itibarıyla her yıl yapılan hac ibadeti İslam dininin en önemli ifadesidir. Hac merasimi, İslam'ın bütün temel ibadetlerini kapsar ve hatta menâsiki içinde onları daha belirgin hâle getirir. Buna ek olarak hacıların 1300 yıldır hacla ilgili tuttuğu kayıtlar, İslam medeniyetini pek çok merkeziyle ve çoğu Batılının hayal dahi edemeyeceği kadar kuvvetli dinî veçhesiyle birlikte, capcanlı küresel bir topluluk olarak gözler önüne serer. Hac ibadetinin edası, maksat ve duygudan yoksun bir dinî törenin anlamsız bir icrası değildir. Bu derlemede yer alan yazılar haccın bütün Müslümanlar için hiç değişmeyen cazibesinin kanıtı niteliğindedir. Hac ibadeti türlü sıkıntıları aşan muazzam sayıdaki insanı yüzyıllar boyunca binlerce mil ötelere kendisine çekmiş ve çekmeye devam etmekte. Moderniteyle birlikte silinip gitmemiş, bilakis gelişmiştir.

Hac ve bu konudaki eserler -özellikle bu eserlerin en iyilerinden pek çoğunun Batılı yazarlar tarafından kaleme alındığı hesaba katılırsa- gayrimüslim okuyucuların İslam'ı yeniden düşünmeleri için bir şekilde yeni bir fırsat olarak görülebilir. Bu antolojide toplanmış yazıların üçte ikisi Avrupalılar ve Amerikalılar tarafından yazılmıştır. Böylece yazılar İslam medeniyetinin genişlik ve kültürel zenginliğinin Batı dilleri ve düşüncesi çerçevesinde ortaya konmasına katkı sağlamaktadır. Bu eserlerden kimisi kaleme alındıkları dönemde revaçtaydı, bir kısmı ise popüleritesini korumaya devam ediyor. Burton'un Mekke ve Medine hakkındaki çalışması XIX. yüzyılda İngilizce olarak yazılmış en iyi seyahat kitaplarından biridir; Malcolm X'in hac anıları XX. yüzyılın en çok satanları arasındadır. Peki, İslamiyet ya da Mekke'de yapılan hac hakkında ufak da olsa herhangi bir fikre sahip olmayan gayrimüslimlerin bahsi geçen eserlerle buluşması nasıl mümkün olacaktır? İşte bu derlemenin İslamiyet'e yabancı olmayan ancak hac hakkında bilgisi bulunmayan gayrimüslimler ve de her iki konuda da neredeyse hiçbir şey bilmediklerini istemeyerek de olsa kabul eden Batılı okuyucu kitlesi için öğretici olacağını ümit ediyorum.

Bu eser, hac yapmış diğer taraftan bu konuda fevkalâde şeyler kaleme almış seyyahların yazılarını içeren bir antolojidir. Yazılar kronolojik olarak XI. yüzyılın ortalarından başlıyor ve kitabın sonuna eklediğimiz son iki çalışmayla beraber XXI. yüzyılın ilk on yılını kapsıyor. Antolojide her türden yazının yer almasına dikkat ettim; bunu okuyucunun haccın çağlar içinde değişen veçhesini, diğer taraftan haccın hiçbir değişikliğe uğramamış ibadetlerini görebilmesi amacıyla yaptım. İkincil yazıları ve hac anılarını arkadaşları yahut aile üyeleri için ölümsüzleştirmek amacıyla kaleme almış olanların çalışmalarını antolojiye dâhil etmedim. Aradığım yazılar duygu yüklü yazılardan ziyade dikkatli gözlemler içeren ilk el kaynaklardı. Beş yüzyıl süresinde haccı himaye eden erkin Osmanlı sarayı olmasına rağmen ne yazık ki eserde Türk yazarlara ait çalışmalar bulunmuyor. Bu konuda ileri sürebileceğim tek özür uygun bir (İngilizce) çeviri bulamayışım olabilir. Benzer bir durum kutsal topraklara bugün de muazzam sayıda hacı gönderen Güneydoğu Asya'da yazılmış eserler için geçerli; bu konuda bulabildiğim ayrıntılı ve İngilizce tek eser, Gazeteci Owen Rutter'in üçüncü şahıs ağzından anlattığı David Chale'ye ait 1937 tarihli hac seyahatiydi. 1848 tarihli *Pilgrimage of Ahmad* ve Leon Roche'sin *Dix ans a travers d'Islem, 1834-1844* isimli eserlerinin her ikisi de muhteşem çalışmalar olmasına rağmen antolojiye dâhil edemedim. Nitekim bu antoloji geniş kapsamlı bir çalışma olmaktan ziyade bir seçki özelliğini taşımaktadır.

Farsçadan çevrilmiş üç çalışmanın imlası eserlerin İngilizce edisyonlarında da korunmuştur. Arapça kelimelerin İngilizce dilindeki imlası ise görünüşe bakılırsa yüzyıllar içinde büyük ölçüde değişiklik göstermiş. Örneğin, haccın en temel kavramı *tavaf* kelimesinin bu eserlerin asıllarındaki pek çok farklı yazımına şahit oldum. İsimlerin ve yer adlarının imlasında da aynı kafa karıştırıcı durum söz konusu. Örneğin Mekke'nin yazımı acaba *Mecca*, *Makkah*, *Macca* yoksa *Mek?* şeklinde midir? XII. yüzyıldaki meşhur Mısır hükümdarının adı, Batılıların tercih ettiği şekliyle Saladin mi yoksa ismin doğru biçimi *Salah al-Din* mi? Kelimenin okunuşunu zorlaştıran imlaların değiştirilmesi dışında antolojinin tamamında imlayı standart hâle getirdim. Harf imlerinin çoğunu kullanmadım. Baskılarda yer alan, gerek yazarlar gerekse daha sonra editörler tarafından eklenen dipnotları -akademik dünyadan olmayan okuyuculara yardımcı nitelikte olanlar hariç- dâhil etmedim. Hâlihazırdaki kitabın editörü tarafından eklenen dipnotlar "Ed." kısaltmasıyla belirtilmiştir.

Antolojide yer alan 25 yazı, tarihî dönemler dikkate alınmak suretiyle gruplandırılmış ve giriş niteliğindeki kısa denemelerle takdim edilmiştir. Deneme başlıklarının yanında yer alan tarihler yazarların hac yaptığı tarihleri göstermektedir. Bu “Önsöz”ü genel nitelikteki uzunca bir “Giriş” bölümü takip etmekte, bu şekilde hac konusu geniş bir bağlama oturtulmaktadır. Seçmeler kimi yerde okuyucuyu sıkmamak için düzenlenmiş ya da kısaltılmıştır. Hac ve Mekke konularının tarihî perspektiften birincil kaynaklara dayalı olarak ele alındığı eser arayışında olanlar F. E. Peters’in 1994 tarihli çalışmasına başvurabilir. Elinizdeki kitap evinden yola çıkan seyyahların Mekke’ye doğru yaptığı ve yaşadıklarını kaydettiği hac yolculuğunun bin yıllık öyküsüdür.

Hac her zaman kolay bir iş olmamıştır. Hac ibadetinin idaresi yıllarca pek çok cambaz idarecinin yönetiminde bulunmuş ve kimi zaman da insafına kalmıştır, nitekim bunu kullanarak menfaatleri peşinde koşanları görmek şaşırtıcıdır. Diğer taraftan baktığınızda haccın her türden seyyahı kendisine çektiğini görürsünüz, ortaya çıkan tablo tam bir kültür ve karakter curcunasıdır. Şairler, bürokratlar, ajanlar, serseriler, kraliçeler, köleler, Karun kadar zenginler, gençler, yaşlılar, avukatlar, yargıçlar, dolandırıcılar, bilginler, yazarlar, varoluşçular, zâhidler, hepsi bu sayfaların arasındadır. Aynı şekilde yalnızca kitapta yer alan yazarlardan bahsederken dahi adı geçen Acem’i, Faslısı, Afgan’ı, Mekkelisi, İspanyol’u, Avustralyalısı, Hintlisi, Avusturyalı, İtalyan’ı, İsviçrelisi, Amerikalısı ve Britanyalı her milletten insan da burada bulunur. Bu açıdan bakıldığında kitapta yer alan her bir alıntının aslında büyük resmin bir parçasını oluşturduğu görülebilir. Hâl böyleyken seyyahları daha iyi değerlendirebilmek, yaşadıkları zamanı az çok anlamayı gerektiriyor. Bu çerçevede alıntuların öncesinde giriş mahiyetinde bölümler kaleme aldım, ancak bölümlerin kısa tutulması gerekliliği yazıların kapsamlarını ciddi surette daralttı, bu yüzden bu konuda sadece *bir şeyler* karaladığımı düşünüyorum. Bibliyografyada verilen kitaplar daha geniş bilgi için ilk sırada okunması önerilen eserlerdir.

21
MALCOLM X
ABD, 1964

Kabul, ben aşırı uç görüşte biriyim. Burada, Kuzey Amerika'daki siyahilerin durumu içler acısı. Bana extremist olmayan bir Siyahi gösterin ben de size psikiyatrik tedaviye ihtiyacı olan birini göstereyim.

-Malcolm X

Getto dolandırıcısı olarak sokaklarda geçen bir çocukluğun, hırsızlık nedeniyle hapisanede geçirilen 7 yılın ve ırkçılığa dayalı bir inanç doktrininin savunuculuğunu yaparak harcanan diğer bir 12 yılın ardından Malcolm X yerini bulmuştu. Ölümünden bir sene önce ana akım İslam'ı açıkça kabul etmesi bu sürecin odağında yer alır. Haccın kendisi için dönüm noktası olduğunu kabul eder. Ömrünün son aylarında Mekke'yi iki kez ziyaret etmiştir.

Malcolm Little 1925 yılında Nebraska'da bulunan Omaha kentinde dünyaya geldi. Gezgin Baptist bir vaiz olan babası Earl Little, Marcus Garvey'in Siyahileri Güçlendirme Cihanşümül Genel Birliği'nin ateşli bir savunucusu ve bu birliğin yerel şubesinin başkanıydı. Yarı İskoç yarı Grenadalı annesi, Louise de Garvey'in takipçisiydi. Kendi kendini yetiştirmiş bir Jamaikalı olan Garvey 1924 yılında üye sayısı 2 milyonu bulan Afrika kopuntu tarihinin en büyük örgütünün önderliğini yapıyordu. Garvey'in başarısı genç bir avukat olan FBI'm yeni direktörü J. Edgar Hoover'ı rahatsız etmiş, bunun üzerine haksız yere posta dolandırıcılığıyla itham edilmiştir.

Malcolm, Garvey hapse girdiği sene dünyaya gelir. 3 ay sonra 50 bin kişilik Ku Klux Klan üyesi Washington DC'ye bir yürüyüş düzenler. Bu durum siyahiler için dehşet verici ve kıyametin habercisi bir dönemdir. Sekiz çocuğun dördüncüsü olan Malcolm, Kurtuluş Teolojisi'nin içine nüfuz ettiği yoksul bir evde büyüdü. Siyahi olmaktan kıvanç duyma, ırk ayrımı ve siyahi bir millet, Garvey'in sloganlarıydı. Üvey kız kardeşi Ella Collins sonradan şöyle diyecetti: "İlerici programlar ve fikirler Malcolm'un karakterinin icabıydı. Bu, babadan tevarüs eden bir yapıydı. Miras olarak bunu almıştı."

Malcolm'un 1948 yılında başlayan Nation of Islam'a olan ilgisi yaşamının erken dönemindeki bu etkenlerin tabii sonucuydu. Grubun lideri Elijah Muhammed Poole toplumun gerçek siyahi bir idare altında adaletsizlik ve ırk sömürgesinden kurtuluşu için takipçilerine yardım vaadinde bulunuyordu. İslam Millet Hareketi'nin amacı kendini ifade etmenin bir vasıtası olan protesto silahını kullanarak ziyan olmuş hayatların yeniden inşa etmekte. Irk ayrımcılığını mücadele edilmesi gereken bir şey olarak görme yaklaşımı, Malcolm X'e ilham vermişti, bundan sonra 1950'ler boyunca Elijah'ın davasında yorulmadan çalıştı. Bir hatip olarak konuşmasındaki fesahatin etkisiyle, harekete katılan siyahi sayısı birkaç yılda yüzlü sayılardan 40 bine çıktı. 1959 yılına gelindiğinde New York'tan Los Angeles ve Atlanta'ya kadar uzanan bir alanda İslam Milleti "mabet"lerinin sayısı 38'i bulmuştu, bunların neredeyse tamamında Malcolm'un emeği vardı. Harekete ait okullar, küçük ticari işletmeler, bir ulusal gazete, taşınmaz mallar ve 30 radyo istasyonu bulunuyordu.

Malcolm'un 1963 yılında büyük yankı uyandıran Elijah Muhammed'le yollarını ayırması, mücadelesini verdiği kendini ifade özgürlüğü önündeki son engeli de ortadan kaldırmış oldu. Artık İslam Milleti Hareketi'ndeki noksanlıklarını görebiliyordu. Yaygın bir alt yapıya rağmen İslam Milleti'nin dinle çok da ilgisi yoktu. Roman yazarı James Baldwin'in işaret ettiği gibi, hareketin kendi mamulü İslam, İblis'in ırkı olarak beyazları şeytanlaştıran siyahi bir gurur üzerine inşa edilmişti. Hareket, etkili argümanları aptalca mitlerle harman ediyor ve inanan Müslümanlar için sapkınlık anlamına gelen bir anlayışla hareketin kurucusunu tanrılaştırıyordu. İslam Milleti Hareketi İslami sembolleri kullanıyor, ancak geleneksel ibadetleri ya göz ardı ediyor ya da yeniden yapılandırıyordu. Üyeler Ramazan ayında oruç tutmuyor ya da mesela hacca gitmiyordu. Yalnızca ayinler belli belirsiz biçimde Müslümanların namazına benziyordu. 1960'ların başında siyahi bir güç odağı için daha da zararlı olan bir şey gerçekleşmiş; Elijah haklarını

ve özgürlüklerin savunulması mücadelesi olan cihat misyonundan üyeliğini çekmişti. Müslümanlar ve gayrimüslimler tarafından benzer biçimde yanlış yorumlanan bu kavram geleneksel İslam'da anahtar bir role sahiptir. 1964 yılında Sünni İslam'a olan dönüşüyle beraber Malcolm, çok geçmeden bu kavramın etkisi altına girdi. Hac ibadetinde olduğu gibi cihadı da evrensel bir kurtuluş hareketi çerçevesine oturttu. Bu Marcus Garvey'den ona ulaşan bir yankı gibiydi.

Aşağıdaki alıntılar Alex Haley'le kaleme alınan Malcolm X'in çok satan otobiyografisinin son bölümlerinden alınmıştır. Yazılar Malcolm'un yaşamının son yıllarında yaşadığı dönüşümü anlatıyor. Onur konuğu olduğu Kahire-Mekke uçuşunda pilot tarafından kokpite davet edilen Malcolm için saatler sonra her şey tam tersine dönmüş, Suudi yetkililer tarafından Ciddé'de tutuklanmıştı, herkes tarafından acayip bir adam olarak görülüp hakkında mahkeme celbi düzenlenmişti. Ancak ertesi gün tesadüf eseri olarak Mescid-i Haram'ın yenilenmesi işlerinde görevli bir Suûdi mimarın velayetinde serbest bırakılmıştı. Buradaki yazıları Malcolm'un haccın ardından Mekke'den yazdığı bir mektuptan yapılan alıntılar takip ediyor. Bu alıntılar Birleşik Devletler'deki ırk anlayışıyla ilgili düşüncelerinde görülen önemli değişiklikleri teyit eder niteliktedir. Malcolm'un daha sonraki dönemde Mekke'deki politik ilişkileri bize haccın Birleşmiş Milletler Yıllık Genel Kurulu'nun Müslüman uyarlaması olduğunu gösteriyor. Son yazıda Faysal İbn Abdülaziz, kitabımızda karşımıza üçüncü ve bu kez genel vali yahut prens olarak değil, kral olarak çıkıyor.

Malcolm X hacca ilk gidişinde Sünni şartlara göre neredeyse Müslüman olarak tanımlanamayacak durumdaydı. Hac yapmak ibadetlerinde derinleşmesine yol açtı. Aynı zamanda bir lider olarak meşruiyet kazanmasına yardımcı oldu. Olaylardan anlaşıldığına göre aslında bu durum hac seyahatine çıkmasındaki amacın bir parçasıydı. Mekke'ye doğru yola çıkmasından haftalar öncesinde Harlem'de Müslüman Mescidi adında tüzel kişiliğe sahip yeni bir dernek kurmuştu. Otobiyografisinde yeni camiye anlattığı paragrafın ardından işte bu noktada ilk kez hacdan bahsetmişti. "İhtiyacım olduğunu bildiğim bir büyük hazırlık daha var. Bu, bir kul olarak uzun zamandır aklımda olan bir şeydi." Tam burada sadece gerçek bir Müslüman'ın mescit inşa edebileceğini ve yine diğer Müslümanlar tarafından tanınmasının en kesin yolunun hac yapmak olduğunu dile getirmek gerekiyor. Olayların seyrinden anlaşıldığına göre Malcolm'un Mekke'ye yaptığı ilk seyahat bir idealin peşindeki bireysel arayışın ötesinde bahsedilen bu duruma hizmet ediyordu.

Hac yapmak son dönem biyografi yazarı Lewis DeCaro, Jr.'un tanımladığı şekliyle, "Müslüman âlemindeki güvenirliliği" adına daha geniş bir tasdik arayışıydı. Bu durum Orta Çağ'da kaleme alınmış olan eserlerden itibaren burada yer alan bütün yazılarda karşımıza çıkan bir konudur.

Kişi neyin arayışında ise Mekke'de onu bulur. Malcolm da burada ömrü boyunca arayışında olduğu ırk eşitliğini buldu. Mina Vadisi'nde çadırların arasında geçirdiği yalnızca birkaç gece ona şunları söylemişti: "Hac, insanoğ- lu ailesini ve insan toplumunu bir bütün hâline getirmek için bütün dinî, politik, ekonomik, psikolojik ve ırksal (ayrılıkçı) unsur yahut özellikleri alıp götürüyor." Malcolm'un hac ibadeti Harlem'deki yaşamına kıyasla toplumsal cennette yaptığı kısa bir gezintiydi. Haccın yüksek ruhu, Haram kuralları ve demokratik kıyafetleri ona daha önce hayal dahi edemeyeceği ölçekte bir eşitliği yaşatmıştı. Birkaç günlüğüne de olsa hayalini kurduğu ırksal huzurun mutluluğunu duymuş ve bunu kendi ülkesinde yaratmaya hazır bir hâlde eve neşyle dönmüştü. Oyuncu arkadaşı Ossie Davis sonraki zamanlarda, "Malcolm özgürleşmişti," diyecekti. "Malcolm'u hac ziyaretinin öncesinde tanıyan hiç kimse, ziyaretin ardından ırkçılık, ayrımcılık ve nefretten tamamen kurtulmuş olduğu konusunda şüphe duyamaz." Bu dönemde çekilmiş fotoğraflarının çoğunda, yüzünde daha önceki yıllarda nadiren görülen bir tebessüm bulunur. Kendi ifadesiyle eski nefret ve şiddet anlayışını terk etmiştir. Bu sayfalardan âdeta coşku taşar. Ayrıca yeni bir objektiflik de göze çarpar, Malcolm kendisiyle dalga geçebilmektedir. Harvard Üniversitesi'ndeki bir konuşmasında, "Elijah'ın görüşlerinin papağanıydım," şeklinde bir espri yapıyordu. "Artık o papağan kafesten çıktı."

Malcolm X'e çok benzeyen ilk yazarımız Nasır-ı Hüsrev kötü ve dine uymayan bir geçmişi, hac esnasında bir reformcu olarak, güçlü bir role dönüştürmüştü. Her ikisi de Müslüman din adamlarıyla tanışmak için önce Kahire'ye, daha sonra Mekke'ye geçmişti. Evine döndükten sonra Hüsrev yeni inançları sebebiyle kendine karşı düzenlenen bir suikast girişiminden kurtularak dağlara çekilmişti. Buna karşın Malcolm, 21 Şubat 1965 senesinde Harlem'de birkaç yüz kişilik taraftar grubuna hitap ederken kurşun yağmuruna tutulup hayatını kaybetmişti. Ölümünden büyük ölçüde İslam Milleti sorumlu tutuldu, nitekim Malcolm'un son ifadeleri de bunu destekler nitelikteydi. İslam Milleti, Chicago ve New York'taki gruplarının etkisine son vermek konusunda kararlıydı, Malcolm bunu biliyordu ve onların intikam güden zihniyetlerinin farkındaydı. Çünkü bu zihniyetin şekillenmesinde kendisinin de katkısı olmuştu. Malcolm içinde bulunduğu durum konusunda

gerçekçiydi. Haley'e: "Şayet bu kitap yayınlandığında ben hayatta olursam bu bir mucize olur," demişti. Kitabı yayımlanmadan birkaç hafta önce ölmüştü.

Malcolm X âdeta Amerika'yı değiştiren adam olarak bilinir. Ölümünden sonraki yıllarda adı küçük bir endüstriye dönüşür. Hip-hop kültüründe savaşı bir simge, karizmatik bir lider ve Birleşik Devletler'in en öfkeli adamı olarak kullanılır. Spike Lee'nin 1992 senesindeki Hollywood yapımı filmi, Malcolm'un karizmatik imajını bütün dünyada yeniden tesis etmiştir. Bu arada yeni gündemleri olan akademisyenler çeşitli şekillerde Malcolm'un psikanalizini yapmış, onu Troçkizm ya da pan-Afrika çerçevesi içinde değerlendirmiş, kahramanlığını göklere çıkarmış, bariz cinsiyetçi yaklaşımını gözler önüne sermiş ve iç dünyasını genel olarak yaptığı tercihler çerçevesinde yeniden okumuşlardı. Akademisyenler ve genel olarak gayrimüslimler için Malcolm'un yaşamındaki belirleyici faktörler tarihi, politik ve ırksal etkenlerdir. Ancak dinine samimiyetle sadık olan tabiatı, savaşçılığı, itaatkârlığı ve tüm bunların neredeyse mistik bir şekilde birleştiği karakteri büyük ölçüde göz ardı edilmiştir. Fakat ne zaman ki Malcolm hikâyesini kendi anlatıp yazdırdı, işte o zaman hayatını dinî terimlerle yeniden anlattı. Başkaları onu toplumsal ve psikolojik açılarından anlatmaya mecbur hissederken Malcolm'un gözünde, yaşadıkları takdir-i ilahiydi. Hayatı bir kurtuluş draması olarak yaşadı, genel anlamda da bu şekilde anlattı. Popüler kültür onu seküler bir figür olarak yüceltti, çünkü bu ondan bahsetmenin kolay bir yoluymuştu. Ne yazık ki bu durum ona yön veren etkenlerin resimden çıkarılmasına yol açmıştı. Mekke'den döndükten sonra adını Hacı Malik al-Şahbaz olarak değiştirdi, eşi ve çocukları da bu ismi yaşattı. Ölüm kaydında meslek bölümünde işaretlenen "ticaret ya da işletmecilik" kutucuğu, birisi tarafından düzeltilmiş ve yerine İslam yazılmıştı.

MALCOLM X'İN OTOBİYOGRAFİSİNDEN

KAHİRE HAVAALANI: NİSAN 1964

Haccın Arapçadaki kelime manası belli bir amaç için yola çıkmaktır. İslami hükme göreyse hac ibadetinin ifası için Kutsal Ev Kâbe ziyaret edilir. Kahire Havaalanı hac kabilelerinin muhrim oldukları yerdir, hacılar ihrama girerek madden ve manen adanmışlık hâlini üstlenmiş olurlar. Tavsiye üzerine bütün bagajımı, 4 fotoğraf makinesi ve bir film makinesini Kahire'de bırakmaya karar vermiştim. Arabistan'a götürmek üzere Kahire'den bir takım elbise, bir gömlek, bir çift iç çamaşır takımı ve bir

çift ayakkabıyı taşımaya yetecek büyüklükte küçük bir valiz satın aldım. Hac kafilemizle birlikte havaalanına doğru yol alırken ne yapacağım konusunda endişelenmeye başlamıştım, elimden gelen tek şey başkalarını izlemek ve onların yaptıklarını taklit etmeye çalışmak olacaktı.

İhrama girince giysilerimizi çıkardık ve iki beyaz havluya sarındık. İzâr denilen bir parçayı belimize sardık. *Ridâ* adı verilen diğer parçayı sağ omuz ve kolu açıkta bırakacak biçimde boyun ve omuz üzerine attık. *Na'l* denen basit bir çift sandalet, topuk kemiğimizi açıkta bırakıyordu. Belimize sardığımız *izârın* üzerine para kemeri, pasaport ve Dr. Shawarbi'nin⁴⁵ mektubu gibi diğer önemli evrakı taşımak için kadın el çantasına benzeyen, uzun saplı bir çanta taktım.

Havaalanında Cidde'ye gitmek üzere olan binlerce kişi aynı biçimde giyinmişti. Bir kral ya da köylü olabilirsiniz, bunu kimse bilmeyecekti. Çekinceyle beni işaret eden bazı nüfuzlu şahıslar da benim üzerimdekiyle aynı şeyi giyiyordu. İhramları giyinir giyinmez nihayet hepimiz aralıklarla ve yüksek sesle, "*Lebbeyk! Lebbeyk!* (Geldim Allah'ım!)" şeklindeki *telbiye* duasını okumaya başladık. Havaalanı, muhrimlerin dilindeki bu hac niyetiyle çınliyordu.

Her birkaç dakikada bir uçaklar dolusu hacının hareket etmesine rağmen havaalanı her geçen dakika daha fazla hacıyla tıklım tıklım dolmaya devam ediyor, ek olarak hacıların arkadaş ve akrabaları da onların ayrılışını görmek için bekliyordu. Arkada kalanlar, gidenlerin Mekke'de kendileri için dua etmesini istiyordu. Bu kalabalığın arasında bana yer olmayabileceğini ilk öğrendiğimde havada, uçağımızdaydık. Ancak Amerikalı bir Müslüman'ı hayal kırıklığına uğratmak istemedikleri için kordonlar kaldırılmış, biri uçaktan indirilmişti. Benim yüzümden uçaktan gönderilen kişi her kimse, ona zahmet verdiğim ve planlarını bozduğum için duyduğum pişmanlıkla beraber, tarafıma gösterilen böylesi bir onur ve ihtiram karşısındaki halisane tevazu ve şükran hislerinden dolayı karışık duygular içindeydim.

Uçağın içi beyaz, siyah, kırmızı ve sarı tenli insanlarla, mavi gözler, sarı saçlar ve benim birbirine girmiş kırmızı saçlarımla; yani topluca kardeşlerle hınca hınç doluydu. Hepsi aynı Allah'ı tebcil ediyor, hepsi de sırası gelince birbirlerine aynı biçimde hürmet gösteriyordu.

⁴⁵ Dr. Mahmud Yusuf Shawarbi, Mısırlı akademisyen, yazar ve Birleşmiş Milletler müşaviridir. Malcolm X'e New York'taki hac vizesi işlemlerinde yardımcı olmuştur.

Amerikalı bir Müslüman olduğum haberi, kafilemizde kulaktan kulağa yayılıyordu. Gülümseyen yüzler selam vererek bana doğru çevriliyordu. Öğle yemekleri paket hâlinde dağıtıldı, yemeklerimizi yerken uçakta Amerikalı bir Müslüman olduğu bilgisi kokpite kadar ulaşmıştı.

Uçağın pilotu benimle tanışmak için yanıma geldi. Mısırlıydı; ten rengi benimkinden koyuydu; Harlem’de yürüse kimse ikinci defa dönüp bakmazdı. Amerikalı bir Müslüman’la tanışmış olmaktan memnundu. Beni kokpite davet ettiğinde düşünmeden kabul ettim...

CİDDE

Cidde Havaalanı, Kahire Havaalanı’ndan daha kalabalık görünüyordu. Bizim kafilemiz de yeryüzünde bulunan her ırkın temsil edildiği, hareket hâlindeki büyük kalabalığa katılan karma bir topluluk olmuştur. Grupların hepsi gümrüklerden geçmek için bekleyen uzun kuyruklara doğru ilerliyordu. Gümrüklere varmadan önce, her bir kafilenin başına Cidde’den Mekke’ye götürmekle sorumlu bir *mutavvif* tayin ediliyordu. Hacıların kimisi “*Lebbeyk*” diye haykırıyor, diğerleri, bazen büyük gruplar hâlinde, tercümesi şu şekilde olan duayı okuyorlardı: “Biz senden başkasına kulluk etmeyiz, öyle ki senin eşin ve ortağın yoktur, bütün hamdler ve övgüler sanadır.” Bu dua tevhidin özüdür.

Burada yalnızca resmî görevlilerin ve bir de beyaz takke, erkek geceliğine benzeyen uzun, beyaz entari ve küçük terlikler giymiş hac gruplarına rehberlik eden *mutavvif*lerin ve yardımcılarının üzerinde ihram bulunmuyordu. Arapçada “*mmmm*” sesi fiilin önüne gelirse onu isim fiil yapar, böylece *mutavvif* kelimesi tavafta hacılara “rehberlik eden” manasına gelir, *tavaf* Mekke’de bulunan Kâbe’nin çevresini dönmektir.

Pasaportların kontrolü için bekleyen kuyruksa kafilenin ortasında ayaklarımı sürüyerek ilerlerken gergin ve endişeliydim. Görevlilere uzatacağım şeye bak! Müslüman dünyanın tam merkezindeydim. Onlara İslam’ın tam olarak zıddının ifadesi Amerikan pasaportunu uzatacaktım.

Kafilemizdeki hâkim bey gerginliğimi hissetti. Hafifçe omzumu sıvazladı. Nereye dönsem her tarafta sevgi, alçakgönüllülük ve gerçek kardeşlik sanki somut bir his hâlinde mevcuttu. Nihayet kafilemiz tek tek pasaportları ve valizleri dikkatle kontrol eden ve devam etmeleri için hacılara başarıyla onay veren memurlara ulaştı.

Çantamdaki anahtarı çevirdiğimde çok gergindim, kilit açılmadı, yanımda bulunmaması gereken bir şeyi taşıdığımı düşünürler korkusuyla kilidi kırarak çantayı açtım. Memur kendisine uzattığım Amerikan pasaportunu gördü. Pasaportu eline aldı, bana baktı ve Arapça bir şeyler söyledi. Etrafımda bulunan arkadaşlarım el kol hareketleri ve işaretlerle bana aracılık etmeye çalışarak süratli biçimde Arapça konuşmaya başladılar. Hâkim bey İngilizce olarak Dr. Shawarbi'den aldığım mektubu sordu, mektubu alıp memura teslim etti, memur mektubu okudu. İtiraz ederek mektubu bana geri verdi. Hakkımdaki tartışma devam ediyordu. Kendimi tek kelime bile söyleyemeyen, konuşulanları bile anlayamayan aptal bir soytarı gibi hissediyordum. Nihayet hâkim bey üzgün üzgün bana döndü.

İlk önce Şeriat Mahkemesi'ne gitmem gerektiğini söyledi. Bu mahkeme Mekke'ye girmeye çalışan muhtemel bütün sahte İslam mühtedilerinin imtihan edildiği yüksek Müslüman mahkemesiydi. Hiçbir gayrimüslim kayıtsız şartsız Mekke'ye giremezdi... Cuma günü de mahkeme toplanmıyordu. Şu anda en iyi ihtimalle cumartesiye kadar beklemek zorundaydım.

Resmî görevli *mutavvifin* yardımcı elemanını el işaretiyle yanına çağırıldı. Kırık dökük İngilizcesiyle havaalanında bulunan bir yere götürüleceğimi açıkladı. Pasaportum gümrükte tutulacaktı. İtiraz etmek istedim, çünkü pasaportunun alıkonulmaması bir yolcunun birincil hakkıdır, fakat itiraz etmedim. Üzerimde ihram kıyafetlerim ve sandaletlerim olduğu hâlde, başında takkesi, uzun beyaz entarisi ve terlikleriyle önümde yürüyen yardımcı elemanı takip ettim. Zannediyorum tam anlamıyla görülmeye değerdik. Yanımızdan geçen insanlar her türden dili konuşuyor, ben ise kimsenin dilini konuşmıyordum. Kötü durumdaydım.

Havaalanının tam dışında bir cami, üst tarafında da 4 katlı yurda benzer koca bir bina bulunuyordu. Şafak vaktine çok yoktu, ortalık loştu, uçaklar düzenli olarak kalkıp iniyordu, uçakların iniş ışıkları pisti kaplıyor, kanat ve kuyruk ışıkları gökyüzünde yanıp yanıp sönüyordu. Birkaçını söylemek gerekirse Gana, Endonezya, Japonya ve Rusya'dan gelen hacılar götürülmekte olduğum yatakhaneye girip çıkıyordu. Sine-ma filmi kameralarının şu an benim gözlerimin şahit olduğundan daha renkli bir insan manzarası kaydettiğini zannetmiyorum. Yurda ulaştık ve yeryüzünde bulunan her ırktan insanı geçerek dördüncü, yani en üst kata çıkmaya başladık. Pek çoğu henüz ihram kıyafetlerini giymemiş milli

kıyafetleri içindeki Çinliler, Endonezyalılar, Afganlardan oluşan görüntü *National Geographic* dergisinden bir sayfa gibiydi.

Dördüncü kata ulaştığımızda rehberim içeride yaklaşık 15 kişinin bulunduğu bir bölmeye girmemi işaret etti. Çoğu seccadelerinin üzerine kıvrılmış uyuyordu. Başları ve ayakları örtülü olan bir kısmı zannediyorum kadındı. Yaşlı Rus bir Müslüman ve eşi uyanıktı. Bana dik dik baktılar. İki Mısırlı Müslüman ve bir İranlı ayağa kalktı, rehberimle köşeye doğru ilerlerken onlar da gözlerini üzerimize dikmiş bakıyorlardı. İranlı olan el kol hareketleriyle bana uygun namaz duruşunu göstereceğini işaret ediyordu. Düşünün, Elijah Muhammed'in İslam Milleti hareketinde Müslüman bir vaiz olmak ve namaz kılmayı bilmemek!

Onun yaptıklarını yapmaya çalıştım. Doğru düzgün yapamadığımı farkındaydım. Diğer Müslümanların üzerimdeki bakışlarını hissedebiliyordum. Batılıların ayak bilekleri Müslümanların ayak bileklerinin bir ömür boyu (namaz esnasındaki) duruşunu beceremeyecekti. Asyalılar oturdukları zaman çömelirler, batılılar sandalyelerde dik otururlar. Rehberim çömeldiği zaman ben de onun yaptığı gibi çömelmek için her şeyi denedim fakat işte ayakta dikilmekteyim. Yaklaşık yarım saatin ardından rehberim daha sonra tekrar geleceğini işaret ederek yanımdan ayrıldı.

Uyumayı düşünmemiştim dahi. Müslümanların bakışları altında namazıma devam ediyordum. Onlara nasıl da komik göründüğümü düşünmeyi kendi kendime yasaklamıştım. Ancak bir süre sonra yere yakın çömelmemi sağlayacak küçük bir hile öğrendim. Ancak iki üç gün sonra ayak bileğim şişecekti.

Şafağın sökmesiyle beraber herkes uyanmaya başladı, neredeyse uyanır uyanmaz hepsi beni fark etmişti, işleriyle meşgul olurlarken birbirimizi izliyorduk. Seccadenin Müslümanların kültürel hayatının tamamında ne kadar önemli bir rol oynadığını anlamaya başlamıştım. Herkesin, her kadın ya da erkeğin küçük bir seccadesi vardı, büyük grupların ise ortak seccadeleri bulunuyordu. Bu bölmede herkes kendi seccadesi üzerinde namaz kılıyordu. Daha sonra yine seccadelerin üzerine sofralar bezlerini serip yemek yiyorlardı, bu şekilde seccade aynı zamanda yemek odası işlevi görüyordu. Tabak ve sofralar bezini topladıktan sonra bu sefer de üzerine oturuyorlar, böylece seccade oturma odası hâline dönüşüyordu. Daha sonra seccadeleri katlıyor ve üzerinde uyuyorlardı, alın size yatak odası. Boston'da hırsızlık yaptığım zamanlarda alıcıların doğru halılarına neden böyle yüksek paralar ödediği, bu bölmeden ayrılmak üzereyken

ilk kez kafama dank etti. Çünkü halıların kültürel anlamda çok yönlü bir işleve sahip olduğu ülkelerde bunlar oldukça karmaşık bir özenle dokunur. Ancak daha sonra Mekke’de seccadenin başka bir kullanımına daha şahit oldum. Herhangi bir tartışma meydana geldiğinde seccadenin üzerine saygı duyulan, tartışmanın dışında bir kişi ve onun etrafına da kavgadakiler oturur, böylece seccade bir mahkeme salonuna dönüşür. Başka zamanlarda ise dersane işlevi görür.

Özellikle Mısırlı Müslümanlardan biri göz ucuyla beni izlemeyi sürdürüyordu. Ona gülümsedim. Ayağa kalkıp yanıma geldi. “Merhaba,” dedi. Ses Gettysburg Hitabesi gibi geliyordu. Gülümsedim. “Merhaba,” deyip adını sordum. “İsim? İsim?” Çok çabaladı ancak anlayamadı. Birbirimize birkaç kelime söylemeye çalıştık. Zannediyorum dağarcığındaki İngilizce kelime sayısı 20’yi geçmiyordu. Bu sayı beni yıldırmaya yetmişti. Yine de ona bir şeyler anlatmaya çalıştım. İşaret ederek, “Gökyüzü” dedim. Gülümsedi. El kol hareketlerimle benden sonra tekrar etmesini isteyerek yeniden “Gökyüzü,” dedim. Tekrar etti. “Uçak... Seccade... Ayak... Sandalet... Göz...” bu şekilde devam ettik. Sonra şaşırtıcı bir şey meydana geldi. Bir insanla iletişim kurabildiğim için çok mutluydum, sadece aklıma ne geliyorsa onu söylüyordum. “Muhammed Ali Clay” dedim. Bizi dinleyen bütün Müslümanlar yılbaşı ağacı gibi neşelendi. Mısırlı bana işaret ederek “Sen misin? Sen misin?” diye sordu. Başımı salladım: “Hayır, hayır, Muhammed Ali Clay benim arkadaşım, arkadaşım.” Ne demek istediğimi az çok anladılar. Bazıları anlamadı, nasıl olduysa dünya ağırsıklet şampiyonu Cassius Clay olduğumu zannetmeye başladılar. Sonradan öğrendim, belli ki Müslüman dünyadaki erkek, kadın, çocuk herkes Clay’in Calut’a karşı çıkan Davut gibi Sonny Liston’ı (Müslüman dünyasında insan yiyen bir deve benzetilirdi) yendiğini duymuştu, Cassius Clay sonradan dünyaya adının Muhammed Ali olduğunu, dininin İslam olduğunu ve bu zaferi ona Allah’ın bahsettiğini söylemişti.

Bu bölmede yapılabilecek en iyi şey dostluk ilişkileri kurmaktır. Amerikalı bir Müslüman olduğum için tavırlar beni izlemekten çıkmış, ihtimam göstermek isteğine dönüşmüştü. Artık diğerleri de sürekli gülümsüyordu. Daha da yaklaştılar; baştan aşağı beni süzüyor, dikkatle inceliyorlardı. Çok canayakınlardı. Onlar için Mars’tan gelmiş gibiydim.

Mutavvifin yardımcı elemanı geri geldi, onunla gitmem için işaret etti. Bulduğumuz kattan aşağıdaki camiye gösterdi, sabah namazını kaldırmak için beni almaya geldiğinin farkındaydım (her zaman olduğu

gibi güneş doğmadan önce). Aşağı kadar peşinden gittim, İngilizce hariç her türlü dilden gevezelik eden çok sayıda hacının yanından geçtik. Amerika'dan ayrılmadan önce Sünnilerin namaz erknını öğrenmeye zaman ayırmadığım için kendime kızgındım. Eljah Muhammed'in İslam Milleti'nde Arapça namaz kılmamıştık. Bundan yaklaşık 12 yıl ya da daha önce Boston'daki Sünni Müslüman hareketinden Abdülhamid adında biri hapis hanedeyken beni ziyarete gelmiş ve bana sonradan Arapça dualar göndermişti. O zamanlar bu duaları okunduğu şekliyle öğrenmiştim. Ancak o zamandan beri, hiç okumamıştım.

şöyle bir karar aldım; her şeyi ilk önce rehber yapacak, ben de onu izleyecektim. Bunu yapmak g olmamıştı. Nasıl olsa rehber bunu se-vererek yapıyordu. Caminin tam dışında muslukların yanında uzun bir oluk vardı. Namazdan önce abdest almak gerekiyordu, bunu biliyordum. *Mutavvifın* yardımcı elemanını izlesem de abdestin nasıl alındığını tam olarak anlayamamıştım. Sünni bir Müslüman'ın abdestinde belirli bir biçim vardı ve bu çok önemliydi.

Yalnızca bir adım gerisinden onu takip ederek caminin içine girdik, onu izliyordum. Başını yere koyarak secde yaptı. Ben de aynısını yaptım. *Bismillahirrahmanirrahim* (rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla). Bütün Müslümanlar namaza bu şekilde başlar. Bundan sonra doğru şeyi mırıldanmıyordum olabilirdim ama yine de mırıldanıyordum.

Bu sesi alaya almak gibi bir kastım yok. Bu konu benim için muziplik yapmaktan çok uzak. Tesadüfen beni izleyen herhangi biri, diğerlerinin okuduğu şeyleri okumadığımı iddia edemezdi...

AYNI GÜNÜN İLERLEYEN SAATLERİ

Kat parmaklıklarında durarak aşağıdaki avluyu izlemeye devam ettim, kendi kendime biraz daha keşif yapmaya karar verdim. Birinci kata indim. Sonradan çok da uzaklaşmamam gerektiğini düşündüm, birileri beni çağırmaya gelebilirdi. Bu yüzden kendi bölümümüze bölüme geri döndüm. Yaklaşık 45 dakika içinde aşağı geri indim. Bu sefer ihtiyatlı davranarak biraz daha ilerledim. Avluda bir restoran gördüm. Doğruca içeri girdim. Hınca hınç doluydu ve her dilden gevezelik yapılıyordu. El kol hareketleriyle kızarmış bütün tavuk ve kalın dilimli patates kızartmasına benzer bir şeyler satın aldım. Avluya geri çıktım, ellerimle tavuğu paraladım. Etrafımdaki Müslümanların hepsi böyle yapıyordu. Kendilerini bir insan düğümü hâline getirecek biçimde her iki bacağını

da atlarına toplamış en az 70 yaşında adamlar gördüm, sanki garsonların etraflarında pervane olduğu iyi bir restorandaymışçasına özgüven ve memnuniyetle yemek yiyorlardı. Hepsi yekvücut yemek yiyor, yekvücut uyuyordu. Hac atmosferinde her şey Bir Allah'ın hükmü altındaki insanlığın yekvücut hâlini vurguluyordu...

Dışarıdaki karanlıkta ani bir ışık belirdiğinde akşam namazını henüz kılmış, 4. katta bulunan bölmede, üzgün ve yalnız hissederek, örtümün üzerine uzanıyordum.

Aslında bu beklenmedik bir düşünceydi. Hareketin dinmediği aşağı avludaki işlerim sırasında telefonu olan 4 resmî görevli adam dikkatimi çekmişti. Aklımdan birdenbire yanlarına gitmek ve Dr. Shawarbi'nin New York'ta bana hediye ettiği kitabın yazarının oğlunu aramak geçti, telefon numarasını da yine Shawarbi vermişti. Ömer Azzam, işte burada, Cidde'de yaşıyordu.

Birkaç dakika içinde aşağıya indim ve resmî görevlileri gördüğüm yere doğru koştum. İçlerinden biri fasih bir İngilizce konuşuyordu. Dr. Shawarbi'nin mektubunu heyecanla gösterdim. Mektubu okudu. Sonra mektubu diğer 3 memura yüksek sesle okudu. "Amerikalı bir Müslüman." Bu durumun onların düşünce ve merakını nasıl da sardığını görebiliyordum. Çok etkilenmişlerdi. İngilizce konuşanına elimdeki numaradan Dr. Azzam'ı arayarak bana bir iyilik yapmasını rica ettim. Memnuniyetle kabul etti. Telefonla birini aradı ve Arapça konuştu.

Dr. Azzam doğruca havaalanına geldi. Genç, uzun boylu, iriyarı bir adam, gözlerinin içi gülen 4 memurun yanında "hoş geldin" demek için elimi kuvvetle sıkıyordu. Davranışları son derece kibardı. Amerika'da böyle birine beyaz adam denirdi; ancak hareket tarzından (ani ve şiddetli biçimde) onun beyaz adam olduğu hissine kapılmadım. "Beni niçin daha önce aramadınız?" diye sordu. Memurlara kimliğini gösterdi, onların telefonunu kullandı. Havaalanı personelinden birileriyle Arapça konuştu. "Gel," dedi.

Henüz yarım saat bile geçmeden onun sayesinde serbest bırakıldım, bavulum ve pasaportum gümrükten geri alındı, artık ihram elbiselerim, ayaklarımda sandaletlerim, Dr. Azzam'ın arabasının içinde Cidde şehrinde yol alıyorduk. Dr. Azzam'ın yaptıkları karşısında ve tabii ki insan olarak aramızda bir fark olmadığına dair o anki hissiyatım sebebiyle söyleyecek hiçbir şey bulamıyordum. Yıllar yılı Müslümanların misafirperverliği

hakkında çok şey duymuştum, ancak böyle bir samimiyeti hayal etmek mümkün değildi. Birtakım sorular sordum. Dr. Azzam İsviçre’de eğitim almış bir mühendisti. Şehir planlamacıydı. Suûdi hükümeti, Arabistan’da bulunan kutsal mekânların yeniden inşasıyla ilgili yürütülen bütün işlere nezaret etmesi için onu Birleşmiş Milletler’den geçici olarak görevlendirmişti. Aynı zamanda kız kardeşi de Prens Faysal’ın oğlunun eşiydi. Yani şu anda ben Arabistan kralının oğlunun kayınbiraderi ile aynı arabada bulunuyordum. Allah’ın ikramları bu kadarla kalmadı. “Babam sizi görmekten son derece memnun olacak.” dedi. Babası, yani bana verilen kitabın yazarı!

Babası hakkında sorular sordum. Abdurrahman Azzam, Başkan Nasır⁴⁶ tarafından “Efendi” ve “asilzade” unvanları kaldırılıncaya kadar “Azzam Paşa” ya da “Azzam Efendi” olarak bilinirmiş. “O da şu an benim evimde olmalı,” dedi. “Babam zamanının çoğunda New York’ta Birleşmiş Milletler’deki işleriyle meşguldür, sizi de büyük bir ilgiyle takip ediyor.”

Ne diyeceğimi bilemiyordum...

YÜKSEK MAHKEME

Akşam yemeği esnasında Hac Komite Meclisi’nin davam hakkında bilgilendirildiğini ve sabahleyin orada olmam gerektiğini öğrendim. Ve işte buradaydım.

Yargıç Hâkim Şeyh Muhammed Harkon’du. Mahkeme salonunda ben ve daha önce Protestan olup sonradan İslamiyet’i seçen, benim gibi hac yapmak isteyen, Hindistan’dan gelmiş bir kız kardeşten başka kimse yoktu. Teni kahverengi olan hanımın büyük bir kısmını örttüğü küçük bir yüzü vardı. Yargıç Harkon nazik ve etkileyici biriydi. Konuştuk. Müslümanlığimdaki ihlası anlamak için birtakım sorular sordu. Sorulara mümkün olduğunca dürüst cevap verdim. Hakiki bir Müslüman olduğumu resmen kabul etmekle kalmadı, biri İngilizce diğeri Arapça olmak üzere iki kitap verdi. Adımı gerçek müminlerin yazılı olduğu Kutsal Sicil’e kaydetti, böylece artık ayrılma vaktim gelmişti. “Amerika’da büyük bir İslam vaizi olacağınızı ümit ediyorum,” dedi. Kendisine aynı temenniği paylaştığımı ve bunu yerine getirebilmek için çabalayacağımı söyledim.

⁴⁶ Cemal Abdünnâsır (1918-1970), Mısır Devlet Başkanı (1956-1970).

Azzam ailesi uygun görülerek Mekke'ye girişimin kabul edilmesine çok sevindi. Cidde Palas'ta öğle yemeği yedim. Daha sonra telefonun çalmasına kadar birkaç saat uyudum.

Arayan Prens Faysal'ın Protokol Başkan Yardımcısı Abdulaziz Magid'di. "Akşam yemeğinin hemen ardından sizi Mekke'ye götürmek üzere özel bir araba bekliyor olacak," diyordu. Bol bol yememi salık verdi, çünkü hac ibadeti çok kuvvet istiyordu.

Olan biten karşısında hayretler içindeydim.

Mekke'ye kadar bana iki genç Arap eşlik etti. İyi ışıklandırılmış modern asfalt yollar yolculuğumuzu kolaylaştırmıştı. Yol boyunca aralıklarla karşılaştığımız nöbetçi askerler arabaya şöyle bir göz atıyor, sürücüye işaret ediyor yavaşlamamıza dahi gerek kalmadan kontrol noktalarından hızla geçiyorduk. Heyecanı, gururu, alçak gönüllüğü ve minnettarlığı aynı anda yaşıyordum.

Şehri gördüğümde Mekke gözüme zamanın bizzat kendisi kadar kadim görünmüştü. Arabamız her iki tarafında dükkânların sıralandığı, otobüsler, arabalar, kamyonlar ve yeryüzünün her yerinden gelmiş on binlerce hacıyla dolu kıvrımlı yollarda yavaşlıyordu.

Araba, beni bekleyen *mutavvifin* bulunduğu yerde durdu. *Mutavvifin* üzerinde havaalanında gördüğüm beyaz takke ve uzun erkek geceliğine benzeyen entari bulunuyordu. Muhammed adında kısa boylu, koyu tenli bir Arap'tı. Tek kelime İngilizce bilmiyordu.

Mescid-i Haram'ın yakınına park ettik. Abdest alıp mescide girdik. Sanki hepsi birbiri üzerinde uzanan, oturan, uyuyan, namaz kılan, yürüyen çok fazla sayıda hacı vardı.

Kâbe'nin etrafına inşa edilmiş yeni mescidi anlatmaya kelimeler kifa-yetsiz kalıyor. Gördüklerimin henüz misafiri olduğum genç Dr. Azzam'ın nezaretinde yürütülen muazzam mahiyetteki yeniden inşa faaliyetlerinden yalnızca biri olduğunu düşünmekten heyecan duyuyordum. Büyük Mescid-i Haram tamamlandığında Hindistan'da bulunan Tac Mahal'in mimari güzelliğini gölgede bırakacaktı.

Elime sandaletlerimi alarak *mutavvifi* takip ettim. İşte Mescid'in ortasında yer alan muazzam siyah örtülü taş ev Kâbe'yi karşımdaydı. Dünya yüzünde bulunan kadın erkek, her boy, şekil, renk ve ırktan binlerce hacı çevresinde tavaf etmekteydi. Hacıların Kâbe'yi ilk kez gördüğünde

etmesi gereken duayı biliyordum. “Ey Allah’ım, selamet sensin, selamet sendendir. Selam olsun, Ey Allah’ım...”

Burada Beytullah’ın önünde bütün hislerimi yitirmiştim. *Tavaf* ederken dualar okuyan, tilavet eden hacı kalabalığının arasında *mutavvif*ım bana rehberlik ediyordu. Kimisinin yaşlılık sebebiyle beli bükülmüştü, eli yüzü buruş buruştu; bu insan zihnine damga vuran bir görüntüydü. Başkalarının taşıdığı aciz hacılar gördüm. İmanlarından kaynaklanan vecd hâli yüzlerinden okunuyordu. 7. *şavtı* tamamlayınca başım yerde secdeye vararak iki rekât namaz kıldım. İlk rekâtta Kur’an’daki İhlâs Suresi’ni (De ki Allah birdir ve tektir...); ikinci rekâtta Kâfirûn Suresi’ni (De ki ey kâfirler, ben sizin kulluk ettiklerinize kulluk etmem...) okudum.

Ben secdeye vardıkça *mutavvif* beni ayaklar altında çiğnenmekten korumak için etraftaki hacıları uzaklaştırıyordu.

Sonra ben ve *mutavvif* zemzem kuyusundan su içtik. İki tepe Safa ile Merve arasında *say* yaptık, burası Hacer’in yavrusu İsmail için su aradığı yerd.

ARAFAT’A YÜRÜYÜŞ

Bundan sonra üç ayrı zamanda Mescid-i Haram’ı ziyaret edip Kâbe’yi *tavaf* ettim. Ertesi gün güneş doğduktan sonra Arafat Dağı’na doğru binlerce kişi hep bir ağızdan “*Lebbeyk, Lebbeyk*” ve “*Allahuekber*” hay-kırışlarıyla yola çıktık. Mekke hayatımda gördüğüm en dokunulmamış görünümlü dağlarla çevriliydi; maden eritme ocağından çıkan cüruftan ibaret gibi görünüyorlardı. Üzerlerinde herhangi bir bitki örtüsü bulunmuyordu. Aşağı yukarı öğle vakti vardığımız Arafat’ta, gün batımına kadar dualar okuduk, ikinci ve akşam namazlarını da özel biçimde kıldık.⁴⁷

Nihayet “Allah’tan başka ilah yoktur, O tektir, O’nun ortağı yoktur, mülk O’nundur, hamd O’na aittir. O, her şeye kâdirdir” duasını tekrar ederek dua ve şükürle ellerimizi göğe kaldırdık.

Hacı olmak için Arafat Vakfesi şarttır. Bunu kaçırın kendini hacı olarak kabul edemez.

İhram sona ermişti. Gerektiği biçimde şeytana yedi taş attık. Kimileri saç ve sakalını kestirdi. Ben sakalımın kalmasını istedim. New York’a

⁴⁷ Arafat’ta öğle ve ikinci namazları, Müzdelife’de ise akşam ve yatsı namazları birleştirilerek kılınır. (ç.n.)

geri döndüğüm zaman Eşim Betty ve küçük kızlarımız beni sakalla gördüğünde ne söyleyeceklerdi, merak ediyordum. New York buradan milyonlarca mil uzaktaydı. New York'tan ayrıldığımdan beri okuyabileceğim bir gazete yüzü görmemiştim, oralarda ne olup bittiği konusunda hiçbir fikrim yoktu. 20 yıldan fazla bir zamandır Harlem'de bulunan siyahlara ait atıcılık kulübü polis tarafından "keşfedilmişti"; olay büyük ses getirmişti ve bunun "arkasında" ben varmışım! Eliah Muhammed'in *İslam Milleti*, ailemle birlikte Long Island'da uzun zamandır yaşadığımız evi boşaltmaya mecbur kalalım diye aleyhime dava açmıştı.

Amerika'nın belli başlıca basın araçlarının, radyo ve televizyon kanallarının Kahire'de temsilcilikleri bulunuyordu, bunlar her şeyi takip ediyor, yerimi bulmaya ve konu hakkında hiçbir şey bilmiyor olmama rağmen güya New York'ta benim yol açtığım sansasyon hakkında röportaj yapmaya çalışıyordu.

MEKKE'DEN MEKTUPLAR

Dr. Shawarbi'ye mektup yazdım. Samimiyetime inanması, Mekke'ye gelebilmem için gereken pasaportu almamı sağlamıştı.

Bütün gece boyunca bana çok yakın olanlara buna benzeyen uzun mektuplar yazdım. Bunların arasında Eliah Muhammed'in oğlu Wallace Muhammed de vardı, daha önce bana İslam Milleti'nin tek kurtuluşunun doğru bir Sünni İslam anlayışın kabulü ve bunun nesnel bir yaklaşımla incelenmesiyle mümkün olacağına dair kanaatini dile getirmişti.

Ve son olarak Harlem'de yeni kurduğumuz Müslüman Camii'ndeki sadık yardımcıma yanına iştirtilmiş bir notla birlikte bir mektup yazdım, çoğaltılarak basına dağıtılacaktı.

Mektubum Amerika'daki basında yer aldığı anda pek çok kişinin hayretler içinde kalacağını biliyordum; sevdiklerim, dostlarım ve benzer şekilde düşmanlarım. Tanmadığım milyonlarcası da daha az şaşırarak değildi; bunlar Eliah Muhammed'le beraber geçirdiğim 12 yıl boyunca Malcolm X'i "nefret duygusuyla" özdeşleştirenlerdi.

Hatta kendim bile son derece şaşkın hâldeydim. Çünkü hayatımda bu mektubun öncesi vardı. Benim bütün hayatım değişimin kronolojisidir.

İşte mektupta yer alan samimi satırlarım:

Hayatımda hiçbir zaman İbrahim'in, Muhammed'in ve kutsal kitaplarda yer alan diğer bütün peygamberlerin yurdu olan bu kadim kutsal beldedeki her renk ve ırktan insanın gösterdiği böylesi samimi bir misafirperverliğe ve her şeyi kuşatan hakiki bir kardeşlik ruhuna şahit olmamıştım. Son bir haftadır etrafımı kuşatan bu *her renkten* insanın gösterdiği canayakınlık karşısında tam anlamıyla ne diyeceğimi bilemez, büyülenmiş bir hâldeyim.

Kutsal şehir Mekke'yi ziyaret etmekle kendimi bahtiyar kabul ediyordum. Genç bir *mutavvif* olan Muhammed'in kılavuzluğunda Kâbe'nin çevresini 7 kez döndüm. Zemzem kuyusundan su içtim. Safa ve Merve tepeleri arasında koşarak 7 kez gidip geldim. Kadim şehir Mina'da ve Arafat Dağı'nda dua ettim.

Bu kutsal beldede dünyanın her yerinden gelmiş on binlerce hacı var. Mavi gözlü sarışın olanlarından tutun siyah derili Afrikalılarına kadar her renkten insan mevcut. Amerika'da edindiğim tecrübelerin beni inandırdığı gibi beyaz ve beyaz olmayanların asla bir arada bulunamayışının aksine, burada hep beraber kardeşlik ve birlik ruhu içinde aynı ibadeti yerine getiriyoruz.

Amerika'nın İslam'ı anlamaya ihtiyacı var, çünkü Amerikan toplumunun ırk problemini ortadan kaldıracak tek din İslam'dır. Müslüman dünyasında yaptığım bütün seyahatlerimde Amerika'da "beyaz" kabul edilen insanlarla tanıştım, onlarla sohbet ettim ve hatta beraber yemek yedim; ancak İslam dini bu insanların zihninden "beyaz insan" tavrını silmişti. Rengi ne olursa olsun hepsinin birlikte oluşturduğu bu samimi ve gerçek kardeşliğe daha önce hiç şahit olmamıştım.

Kalemimden dökülen bu kelimeler karşısında büyük bir hayrete düşmüş olabilirsiniz. Ancak hacda gördüklerim ve yaşadıklarım beni daha önce inandığım düşünce kalıplarının pek çoğunu yeniden gözden geçirmeye, daha önceki bazı yargılarımı bir kenara bırakmaya mecbur bıraktı. Bu benim için çok da zor değildi. Sarsılmaz inançlarıma rağmen her zaman gerçeklerle yüzleşme gayretinde olan, yeni tecrübe ve bilgiler edindikçe karşıma çıkan her gerçekliği kabul eden bir adamdım. Her zaman açık fikirli bir insandım; nitekim bu özellik akıl yoluyla çıkılan her hakikat arayışının yakın ilişki içinde olması gerektiği esnekliğin gereğidir.

Müslüman dünyada geçirdiğim şu son 11 gün süresince gözleri mas-mavi, saçları sapsarı ve ten renkleri bembeyaz Müslüman kardeşlerimle

beraber aynı tabaktan yemek yedim, aynı bardaktan su içtim, aynı yaktakta uyudum ve aynı seccadenin üzerinde aynı Allah'a dua ettim. Beyaz Müslümanların sözlerinde, hareketlerinde ve ibadetlerinde Nijeryadan, Sudan'dan ve Gana'dan gelen Afrikalı siyahi Müslümanlar arasında hissettiğim aynı içtenliği hissettim.

Bizler gerçek manada eşittik, kardeşlik; çünkü onların bir olan Allah'a inançları zihinlerinden, davranışlarından ve tavırlarından "beyaz rengi" silmişti...

AMERİKALI MÜSLÜMANLAR

Arabistan'ın tek hâkimi Prens Faysal, beni devlet düzeyinde bir konuk olarak ağırladı. Hususi bir arabayla Mekke içinde görülmesi gereken yerleri gezdiren bir şoförün rehberliğinde şehir içinde attığım turdan bilhassa -utanıp sıkılmadan- çok keyif almıştım, bu bana gösterilen teveccüh ve tanınan ayrıcalıklardan biriydi. Kutsal Şehrin bir kısmı zamanın kendisi kadar kadim görünüyordu. Şehrin diğer bölümleri Miami'deki modern banliyölere benziyordu. Bundan 4 bin yıl önce büyük peygamberlerin ayak bastıkları bu topraklara ellerimi koyarken neler hissettiğimi tarif etmem imkânsız.

"Amerikalı bir Müslüman" her yerde yoğun bir merak ve ilgi uyandırıyor. Defalarca Cassius Clay ile karıştırıldım. Yerel bir gazete, Cassius'la birlikte Birleşmiş Milletler'de çektiğimiz bir fotoğrafı yayınladı. Rehberim ve aynı zamanda tercümanım olan şoförüm aracılığıyla Cassius hakkında sayısız soruya maruz kalmıştım. Müslüman dünyada çocuklar bile onu tanıyor, seviyordu. Afrika ve Asya'daki sinemalar halkın isteği üzerine dövüşlerini gösteriyordu. Genç Cassius şu anda bütün bir kara dünyanın hayallerinde yer alıyordu ve onların desteğini kazanmıştı.

Şahsıma tahsis edilen araba beni özel olarak yapılan dualara katılmak üzere Arafat Dağı'na ve Mina'ya götürdü. Geçtiğimiz yollar hayatta gördüğüm en zorlu yollardı; kâbus gibi bir trafik, fren çiyaklamaları, patinaj yapan araçlar ve çalınan kornalar (bu mübarek beldede yapılan bütün sürüşlerin Allah adına yapıldığını biliyordum). Arapça dualar öğrenmeye başlamıştım; şu anda namazda en çok fiziksel olarak güçlük yaşıyordum. Alışık olmadığım namaz duruşları sebebiyle ayak başparmağım şişmişti, canım yaşıyordu.

Ancak Müslüman dünyanın âdetleri artık bana yabancı gelmiyordu. Ellerim artık Müslüman kardeşlerle ortak yediğimiz bir tabaktan yiyecekleri kolaylıkla koparabiliyordum; diğerleri gibi tereddüt etmeden aynı bardaktan su içiyordum; aynı küçük ibrikten akan suyla ellerimi yıkıyordum; açık havada, bir hasırın üzerinde 8-10 kişiyle beraber uyuyordum. Bir gece Müzdelife’de başımın üzerinde gökyüzünden başka bir şeyin olmadığı, uyuyan Müslüman kardeşlerimin arasında uyanırken dünyanın her yerinden, her renk, sınıf ve kademedan ister üst düzey memur ister dilenci fark etmez, hepsinin aynı dilde horladığını öğrendim...

Bana sonradan söylendiğine göre bu tarihteki en büyük hacdı. Yüzü gururla parlayan Türkiye parlamentosundan Kasım Gülek, yalnızca Türkiye’den 600’ün üzerinde otobüs ile seyahat eden yaklaşık 50 binin üzerinde kişinin hac yaptığı bilgisini verdi. Ben de ona gemi ve uçaklar dolusu Amerikalı Müslüman’ın hac yapmak üzere Mekke’ye geleceği günün hayalini kurduğumu söyledim.

Bu muazzam kalabalıkta bir renk cümbüşü yaşanıyor. Bunu bir kez fark edince sonraki zamanlarda da yakinen dikkat ettim. Amerikalı olmak beni renkler konusunda duyarlı hâle getirmişti. Birbirine benzeyen insanların bir araya toplandığını ve çoğu zaman birlikte oturduklarını gördüm. Bu tamamen gönüllü yapılan bir şeydi; başka da bir açıklaması yoktu. Fakat burada Afrikalılar Afrikalılarla, Pakistanlılar Pakistanlılarla beraberdi. Eve döndüğüm zaman bu gözlemimi Amerikalılara anlatmayı aklıma koymuştum; bu hiç kimsenin kendisini ayrımcılığa uğramış hissetmediği, üstünlük ve aşağılık kompleksinin yaşanmadığı, bütün renkler arasında var olan bir kardeşlikti; aynı türden insanlar da sahip oldukları ortak şeylerle isteyerek ve doğal olarak birbirlerine yakınlık duyacaklardı...

Nereye gitsem sürekli olarak Amerika’daki ırkçılık hakkında sorularla karşılaşırıyordum. Kendi geçmişime bakarak hatırı sayılır bir kişinin dahi Amerika’da ne dereceye kadar ayrımcılığa maruz kalmış olduğuna şaşırıyordum.

Kutsal beldede ekâbirinden tutun avama kadar dünyanın her yerinden Müslümanlarla ve sonradan kara Afrika’ya geri döndüğümde oradakilerle yaptığımız yüzlerce farklı sohbette Amerika’da siyah adama karşı ne tür cinayetlerin işlendiği, maruz bırakıldıkları kötülükleri ve onur kırıcı davranışları anlatmak konusunda dilimi tutmadığımı ya da bunları anlatabileceğim tek bir fırsatı dahi kaçırmadığımı söylemek zorundayım. Tercümanım vasıtasıyla Amerikalı siyahilerin içinde bulunduğu gerçek

çıkılmazı duyurmak için her fırsatı değerlendirmiştim. Arafat Dağı'nda, Cidde Palas Otel'i'nin kalabalık lobisinde bu konular hakkında konuştum. İnsanların durumu daha iyi anlayabilmeleri için orada bulunanlara birbiri ardınca işaret ederek, "Sen... Sen... Sen! Amerika'da işte bu kara tenin yüzünden sana da Negro denecekti, ten rengin yüzünden sen de bombalanacak, vurulacak, elektrikli sığır sopasıyla ve yangın hortumuyla dövülecektin", diyordum.

Kimi çok fakir hacılar yanında Kutsal Dünya'nın en önemli şahsiyetlerinden bazıları da konuşmalarımı işitmişti. Aynı konuyu Kudüs Baş Müftüsü, mavi gözlü sarı saçlı Hüseyin Amini ile de uzun uzadıya konuştuk. Arafat Dağı'nda Türkiye parlamentosundan Kasım Gülek'le tanıştık. Her ikisi de bilgili ve Amerika hakkında pek çok şey okumuş kişilerdi. Kasım Gülek neden Elijah Muhammed'le yolunu ayırdığımı sordu. Amerikalı siyahların birliğini korumak adına farklılıklarımızı ayrıntılarıyla anlatmamayı yeğlediğimi ifade ettim. Her ikisi de bu durumu anladı ve kabul etti.

Mekke'nin belediye reisi Şeyh Abdullah Eraif'le konuştuk, kendisi gazeteciye Mekke belediyesinin işleyişini eleştirmiş, Prens Faysal da daha iyisini yapıp yapamayacağını görmek için onu belediye reisi yapmıştı. Genel olarak herkes Şeyh Eraif'in işinde iyi olduğunu kabul ediyordu. "Amerikalı Müslümanlar" isimli film Ahmet Hayrullah ve ortağı Tunus Televizyonu'ndan Essid Muhammed tarafından çekilmişti. Ahmed Hayrullah, Chicago'da bir kere Elijah Muhammed'le röportaj yapmıştı.

Cidde Palas'ın lobisi beni Amerikalı Müslümanlar hakkında bir şeyler öğrenmeye meraklı pek çok farklı ülkeden önemli kişilerin oluşturduğu hayli büyük ve kalabalık bir dinleyici kitlesiyle buluşturuyordu. Ya Amerika'da belli bir süre bulunmuş ya da Amerika'nın siyahlara karşı kötü muamelesi hakkında diğer Afrikalıların tanıklıklarını işitmiş pek çok Afrikalı ile tanıştım. Büyük bir dinleyici kitlesi önünde kara Afrika'dan bir kabine bakanının -dünyadaki güncel olaylar hakkında kendisinden daha bilgili biriyle hiç karşılaşmamıştım- Birleşik Devletler'in kuzey ve güneyine zaman zaman yaptığı seyahatlerde bilerek ulusal kıyafetlerini giymediğinden bahsettiğini unutmuyorum. Bundan bahsederken siyahi biri olarak maruz kaldığı aşağılamaları sadece hatırlamak bile bu iyi eğitim almış, vakur resmî hükümet görevlisinin yaralarını kanatmış görünüyordu. Hararetili öfkesi gözlerinden okunuyor, bir mücadelenin ifadesi olarak elleri havada "Amerikalı siyah adam ayaklar altında çiğneniyorken neden

bu denli vurdumduymaz? Amerikalı siyah adam neden insan olmak için savaşmıyor?” diye soruyordu.

Kutsal topraklarda çok satan iki Amerikalı yazar, Amerikalı siyahilerin durumuna duyulan bu merakı yaygınlaştırmak ve dikkatleri bu konuya çekmek için bana yardımda bulunmuştu. James Baldwin’ın tercüme edilen kitabı, John Griffin tarafından kaleme alınan *Benim Gibi Siyah* isimli kitabı gibi büyük bir etki bırakmıştı. Eser hakkında bilgisi olmayanlar için kitabın konusundan kısaca bahsedeyim: Beyaz olan Griffin ten rengini siyahlatmış ve bir Negro olarak Amerika’da iki ay seyahat etmiş, sonra da yaşadığı tecrübeleri kaleme almıştı. Kutsal âlemde bu popüler kitabı okuyanların çok defa “ne dehşet verici bir tecrübe” diye haykırdığını işitmiştim. Ancak insan şunu düşünmeden edemiyor: “Amerika’da 60 günü sahte bir *negro* olarak geçirmek dehşet verici bir tecrübeyse, acaba 400 yıldır gerçek *negroların* başından neler geçmiştir?”

FAYSAL İLE YAPILAN RÖPORTAJ

Tarafıma bahşedilen, şükrettiğim bir şeref de sayın ekselansları Prens Faysal’ın kendisiyle özel bir görüşmeye davet edilmiş olmamdı.

Uzun boylu yakışıklı Prens Faysal ben odaya girince masasının arkasından kalkarak bana doğru geldi. O anın üzerimde bıraktığı etkiyi asla unutmuyacağım; karşında dünyanın en önemli insanlarından biri duruyordu, vakarının yanında samimi alçak gönüllüğü de açıkça görülebiliyordu. Karşısındaki sandalyeyi işaret etti. Tercümanımız Protokol Başkan Yardımcısı Muhammed Abdülaziz Magid’di, kendisi Harlemlili Negrolara benzeyen Mısır doğumlu bir Arap’tı.

Devlet konuğu olarak ağırlanmam suretiyle bana bahşedilen onur karşısında duyduğum şükranı ifade edebilmek için bir takım kelimeler gevelemeye başlayınca sabırsızca el kol hareketleri yapan Prens Faysal, bu durumu yalnızca bir Müslüman’ın başka bir Müslüman’a gösterdiği misafirperverlik olarak açıkladı, O’na göre Amerikalı müstesna bir Müslüman’dım. Her şeyden önce yaptıklarının kendisi için bir zevk olduğunu bilmemi istemişti...

Prens Faysal konuşurken sesi soluğu çıkmadan hareket eden bir hizmetkâr tercihte bulunabileceğim iki tür çay ikramında bulundu. Oğlu Muhammed Faysal Kuzey Kaliforniya Üniversitesi’ne devam ederken beni bir Amerikan televizyonunda görmüştü. Prens Faysal Amerikalı Siyah

Müslümanlar hakkında Mısırlı yazarların makalelerini okumuştum. “Şayet bu yazarların söyledikleri doğruysa siyah Müslümanlar sahih olmayan bir İslam’a inanıyorlar,” dedi. Önceki 12 yıl boyunca *İslam Milleti*’nin örgütlenmesi ve geliştirilmesindeki yardımcı rolümden bahsettim. Hac yapmaktaki gayemin gerçek İslam anlayışı kazanmak olduğunu söyledim. İslam konulu İngilizceye çevrilmiş kaynakların çokluğuna işaret ederek: “Bu iyi bir şey,” dedi; bu yüzden ortada bu konudaki cehaletin bir mazereti ve samimi insanların da kendilerinin yanlış yönlendirilmelerine yol açacak hiçbir sebep kalmıyordu.